

Charitable activities of the orthodox clergy during World War I (based on materials from Kievskie eparkhialnye vedomosti)

Vitalii S. Tatsiienko

Uman National University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: tatsiyenko1990@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3372-9765>

Web of Science ResearcherID: D-7640-2019

Natalia L. Tatsiienko

Uman National University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

email: tatsiyenko_natalia@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7872-9008>

Web of Science ResearcherID: D-7639-2019

Abstract.

The purpose of the article is to examine and highlight the charitable activities of the Orthodox clergy during World War I based on a systematic review of materials published in the periodical *Kievskie Eparkhialnye Vedomosti* (Kyiv Diocesan Gazette). **Methodology.** The methodological framework of the study relies on the principles of scientific objectivity, historicism, and impartiality. The work employs a combination of general scientific and specialized historical methods, enabling a systematic classification of an extensive body of publications from the diocesan periodical to identify the most significant forms of the clergy's social service under wartime conditions. **Scientific novelty.** The scientific novelty lies in the comprehensive study and systematization of materials from *Kievskie Eparkhialnye Vedomosti*, which allowed for a detailed reconstruction of the charitable activities conducted by the Orthodox clergy of the Kyiv region during the First World War. **Conclusions.** With the outbreak of the Great War, the Orthodox Church emerged as a pivotal element of humanitarian relief, establishing a large-scale system of organized charity. The primary vectors of charitable activity were aimed at supporting the army, assisting the families of mobilized soldiers, refugees, and orphans, establishing medical facilities, and collecting donations. From the first days of the war, parish guardianship councils were established to provide material support to military families left without working hands due to mobilization. Parish priests served as key figures in gathering donations for the needs of the army, wounded servicemen, and refugees. During the first year of the war, the Kyiv Diocese maintained nine hospitals with 448 beds at its own expense and provided free accommodation in its properties—which prior to the war had generated significant income—for over 8,000 people. Furthermore, nuns and novices from local monasteries volunteered as Sisters of Mercy in military infirmaries. Supporting refugees—primarily displaced clergy, church-parish schoolteachers, and their families—represented another crucial dimension of ecclesiastical charity. The Church also paid close attention to the children of soldiers who were killed or disabled. Shelters were set up across the diocese, and the concept of "family guardianship" for fallen soldiers' orphans was actively developed. The Kyiv Brotherhood of St. Vladimir was particularly prominent in these charitable endeavors.

Keywords: Orthodox clergy, Orthodox Church, charity, World War I, *Kievskie Eparkhialnye Vedomosti*.

Благодійницька діяльність православного духовенства в роки Першої світової війни (за матеріалами «Киевских епархиальных ведомостей»)

Віталій Тацієнко

Уманський національний університет
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
email: tatsiyenko1990@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3372-9765>
Web of Science ResearcherID: D-7640-2019

Наталія Тацієнко

Уманський національний університет
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
email: tatsiyenko_natalia@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7872-9008>
Web of Science ResearcherID: D-7639-2019

Анотація.

Метою статті є висвітлення доброчинної діяльності православного духовенства в роки Першої світової війни на основі систематизації матеріалів часопису «Киевские епархиальные ведомости». **Методологічну основу дослідження** становлять принципи науковості, історизму та об'єктивності. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів, які дали змогу систематизувати масив публікацій епархиального часопису, виокремивши найбільш значущі форми соціального служіння духовенства в умовах воєнного часу. **Наукова новизна** полягає у вивченні та систематизації матеріалів «Киевских епархиальных ведомостей», що дозволило комплексно реконструювати благодійницьку діяльність православного духовенства Київщини в роки Першої світової війни. **Висновки.** З початком Великої війни Православна церква стала одним із ключових елементів гуманітарної допомоги, запровадивши масштабну систему благодійності. Основні напрями доброчинності спрямовувалися на допомогу війську, підтримку родин мобілізованих, біженців, солдатських сиріт, створення лікувальних установ, збір пожертвувань. З перших днів війни створювалися парафіяльні опікунські ради, головною метою яких полягала у матеріальній підтримці родин військових, які залишилися без робочих рук внаслідок мобілізації. Парафіяльні священники були однією з головних ланок у зборі пожертв для потреб армії, поранених воїнів та біженців. За перший рік війни Київська єпархія за власний коштом утримувала дев'ять шпиталів на 448 ліжок-місць та безкоштовно надавала приміщення, які до війни приносили їй значний прибуток, для понад 8 тис. осіб. А черниці та послушниці монастирів ставали волонтерками, працюючи сестрами милосердя в шпиталях. Важливим завданням церковної доброчинності була підтримка біженців, в першу чергу кліриків, учителів церковно-парафіяльних шкіл та їх сімей. Не оминула увагою церква дітей військових, які загинули або отримали каліцтва і не могли забезпечити належний їм догляд. В єпархії створювалися притулки, розроблялася ідея «сімейної опіки» сиріт воїнів. Особливо активно на ниві благодійності була діяльність Київського Свято-Володимирського братства.

Ключові слова: православне духовенство, Православна церква, благодійність, Перша світова війна, «Киевские епархиальные ведомости».

Постановка проблеми. Реалії воєнного сьогодення Української держави значною мірою актуалізують вивчення та осмислення благодійницької діяльності православного духовенства в період Великої війни 1914 – 1918 рр. Вступ Російської імперії у війну, яка відразу набула гігантських масштабів, вимагав надзвичайної концентрації ресурсів всього суспільства. Масштабна гуманітарна катастрофа зумовила значний розмах благодійницької діяльності, в тому числі й Православної церкви, яка не обмежувалася лише духовною підтримкою, а охоплювала широкий спектр соціальної та матеріальної допомоги, спрямованої на підтримку як військових, так і цивільного населення. З перших днів війни Св. Синод оперативно розробив широку програму заходів, спрямованих на допомогу державі.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Останніми роками в українській історіографії спостерігається стійке зростання інтересу до дослідження та переосмислення благодійницької діяльності Православної церкви, яка все частіше стає об'єктом наукових розвідок. Зокрема, стаття О. Альошиної (Альошина, 2022) присвячена аналізу доброчинної діяльності православних братств Правобережної України в XIX ст., де їхній гуманітарний та соціальний

.....
потенціал (допомога сиротам, незаможним, боротьба з епідеміями) розглядається крізь призму тогочасної урядової політики Російської імперії, спрямованої на зміцнення православ'я в регіоні. Зосереджується увага на вивченні історії створення та функціонування конкретних благодійних інституцій Православної церкви. Так, В. Тацієнко і Н. Тацієнко (Тацієнко & Тацієнко, 2024) висвітлили діяльність Іоанікіївської богадільні в Богуславі як приклад реалізації церковного соціального захисту для самотніх і незабезпечених представників духовенства та їхніх родин.

Важливе місце в сучасних наукових розвідках посідає вивчення діяльності громадських та релігійних доброчинних організацій в роки Першої світової війни. П. Щербанюк (Щербанюк, 2025) проаналізував діяльність громадських організацій допомоги постраждалим від війни на території Волинської губернії, яка була спрямована на реалізацію питання медичної і соціальної реабілітації поранених воїнів, надання допомоги біженцям та родинам мобілізованих. Д. Кудінов (Кудінов, 2024) звернув увагу на регіональний аспект благодійного руху в роки Першої світової війни на прикладі міста Суми та Сумського повіту. Автором проаналізовано еволюцію структури доброчинності, а також систематизовано напрями допомоги фронту й тилу.

Глибшого переосмислення потребує проблема церковної благодійності в роки Великої війни. У статті Г. Степаненко (Степаненко, 2014а) йдеться про соціальне служіння міського православного духовництва Правобережної України в роки воєнного лихоліття. Авторка зазначає, що Перша світова війна співпала із періодом чергового загострення тривалої кризи церковного життя, тому церква намагалася боротися за свідомість парафіян, одночасно не втративши прихильність влади. Однак, при реалізації благодійницьких проєктів, зокрема влаштування при монастирях притулків для покалічених солдатів, сиріт загиблих тощо не бралися до уваги реальні можливості кліриків, які відкрито говорили, що їм чимдалі важче домогатися порозуміння із паствою, а власних коштів вкрай недостатньо. Тим не менш, численні приклади подвижництва, сумлінного соціального служіння духовенства, вагомі результати добродійної діяльності свідчать про те, що велика частина кліру залишалася вірною своєму безпосередньому пастирському обов'язку – служінню Богу і людям та відігравала одну з провідних ролей в організації й розвитку благодійності в період Першої світової війни.

Про суспільну роль православного духовенства українських єпархій у роки Першої світової війни йдеться й в інших працях Г. Степаненко (Степаненко, 2004; Степаненко, 2014b). Зокрема, авторкою проаналізовано умови пастирського служіння, а також завдання, що ставила держава перед парохами. Зокрема, одне із ключових – благодійність, результати якої були досить вагомими. Однак, між планами державної влади й реальними можливостями духовенства була глибока прірва, адже як би активно священник не агітував парафіян жертвувати, навіть подаючи особистий приклад, селяни не могли віддати більше, ніж мали.

Дослідження Ю. Берестеня та В. Мороза (Берестень & Мороз, 2019), присвячене розгляду благодійницької діяльності православного духовенства Катеринославської єпархії на початковому етапі Першої світової війни (1914 – 1915), в якому висвітлено роль та місце православного кліру в організації матеріальної допомоги мобілізованим військовослужбовцям та членам їх родин, особовому складу військових частин, налагодженні стабільного фінансового забезпечення діяльності військово-медичних установ м. Катеринослава та Катеринославської губернії, створенні сиротинців та притулків для біженців. Стаття В. Сергієнка (Сергієнко, 2012) присвячена дослідженню благодійності православних церковних братств Лівобережної України в 1864 – 1917 рр., де автор торкається визначення особливостей їх церковно-громадської доброчинності в роки Великої війни. Однак, актуальним залишається вивчення регіональних вимірів благодійності, зокрема правобережних українських губерній, які були наближені до лінії фронту, відтак, тут працювала велика кількість медичних установ, пунктів підтримки біженців тощо.

Джерельною базою статті є матеріали «Киевских епархиальных ведомостей», що були офіційним виданням Київської єпархії, де публікувалися розпорядження церковної влади, звіти про доброчинність церковних установ, зокрема про збори коштів, відкриття шпиталів, допомогу пораненим воїнам та біженцям тощо. Результати благодійних акцій, ініційованих церквою, постійно друкувалися у пресі з метою показати учасникам користь їхніх малих внесків у велику справу, а також продемонструвати владі й представникам упереджено налаштованої інтелектуальної еліти утримання церквою вагомих позицій у суспільному житті (Степаненко, 2014b, с. 566).

Метою статті є висвітлення доброчинної діяльності православного духовенства в роки Першої світової війни на основі систематизації матеріалів часопису «Киевские епархиальные ведомости».

Виклад основного матеріалу. Протягом Великої війни діяла система церковної доброчинності, очолена Св. Синодом, який, виступаючи ініціатором нових благодійних акцій, контролював їх проведення на єпархіальному (через звіти єпархіальних владик), окружному (через звіти благочинних) і парафіяльному (через звіти настоятелів храмів/монастирів) рівнях.

Основними завданнями церковної благодійності була матеріальна підтримка фронтовиків, їхніх родин, які залишалися без годувальників, населення охоплених війною регіонів, солдатських сиріт, біженців, а також влаштування й матеріальне утримання лазаретів для поранених, догляд за військовими, які отримали каліцтва та їх адаптація до подальшого життя. Передбачалося, що означена допомога мала здійснюватися як за рахунок особистих коштів духовенства, так і шляхом організації зборів поміж парафіян цілеспрямованих пожертвувань. Відтак, церква виступала і як організатор допомоги, і як безпосередній благодійник (Степаненко, 2014b, с. 566).

Одним із першочергових завдань духовенства була допомога сім'ям мобілізованих. За розпорядженням Св. Синоду від 20 липня 1914 р. створювалися парафіяльні опікунські ради, до складу яких входили члени причтів, церковні старости та авторитетні, заможні жителі громади. Місцевий священник обов'язково був членом такої ради, організовував, спрямовував її роботу та звітувався благочинному (КЕВ, 1915, № 24, с. 542). Саме через такі парафіяльні ради держава отримала доступ до кожної солдатської сім'ї, а сільський священник перетворився на державного представника соціальної служби, розподіляючи поміж парафіян державні дотації (Степаненко, 2014a, с. 248).

Основна мета парафіяльних опікунських рад полягала у матеріальній підтримці родин військових шляхом зборів пожертв, а за їх недостатності – мали виділятися церковні кошти. Ради складали списки сімей, члени яких знаходилися у війську, визначали матеріальне становище кожної родини та розмір підтримки, яка мала б компенсувати втрату робочих рук внаслідок мобілізації. Кожні півроку священники зобов'язувалися звітуватися про діяльність рад перед благочинними, а в кінці року – перед громадами (КЕВ, 1914, № 32, с. 390–391). З метою активнішої та ширшої діяльності парафіяльних опікунських рад невдовзі з'явилося розпорядження Св. Синоду, що вимагало надавати вже щомісячні детальні звіти, в яких мали зазначатися кількість створених рад, чисельність сімей, яким була надана допомога, суми, витрачені протягом звітного періоду як жертвами, так і з церковних коштів (КЕВ, 1914, № 33, с. 409). Так, у грудні 1914 р. єпархіальна адміністрація оштрафувала на 15 руб. шістьох благочинних Київської єпархії за ненадання консисторії звітів про опікунські ради за серпень, вересень і жовтень. Благочинних також попередили, що у випадку ненадання до 10 числа кожного місяця відповідних звітів, на них будуть накладатися штрафи уже в розмірі 25 руб. Про «суворі стягнення» за ненадання інформації благочинним попереджалися і причти (КЕВ, № 51-52, 1914, с. 760–761).

На сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» митрополит Київський і Галицький Флавіан (Городецький), закликаючи створювати в єпархії опікунські ради та приходити на допомогу родинам мобілізованих, зазначав, що «пастир мав взяти на себе керівну роль у цій справі» та крім матеріальної підтримки організовувати допомогу продуктами харчування, одягом, допомагати під час сільськогосподарських робіт (КЕВ, 1914, № 31, с. 379). Розпорядженням Св. Синоду від 3–4 березня 1915 р. єпархіальні адміністрації через парафіяльне духовенство мали залучати опікунські ради для допомоги сім'ям мобілізованих під час засіву їх наділів навесні та збору урожаю влітку (КЕВ, 1915, № 12–13, с. 111–112). Адже мобілізація чоловіків і як наслідок втрата сім'ями робочих рук, перетворювала польові роботи на проблему. Тому з початку війни, окрім фінансової підтримки, опікунські ради надавали допомогу сім'ям воїнів в обробітку наділів, забезпеченні посівним матеріалом, продовольством, опаленням, залучаючи до цього односельців та місцевих землевласників (КЕВ, 1915, № 14, с. 318–320). Наприклад, у 1914 р. землевласник Г. Древановський пожертвував для сімей воїнів с. Поташ та одного з сусідніх сіл 300 руб., 300 возів соломи і 1000 пуд. борошна (КЕВ, 1914, № 44, с. 1084).

Проблемою залишався й догляд за дітьми під час сільськогосподарських робіт. Особливо гостро це питання стояло для сімей солдатів, адже на жіночі плечі лягало чимало чоловічих обов'язків. Тому розпорядженням від 8 квітня 1915 р. Св. Синод вимагав влаштовувати у селах тимчасові ясла. У нормативному акті зазначалося, що догляд за дітьми могли взяти на себе дружини і дорослі доньки священно- і церковнослужителів, землевласників та інших вірян, учительки, здобувачки освіти різних закладів, які з огляду на скорочений у 1915 р. навчальний рік, мали триваліші канікули. Загальне керівництво тимчасовими яслами брали на себе опікунські ради, що й мали призначати жінок, які бажали цим займатися. У селах, де ради ще не були створені, такі «жіночі гуртки» доручалося сформувати парафіяльному духовенству. Покриття витрат на облаштування тимчасових ясел мало здійснюватися передусім за рахунок добровільних пожертв та допомоги від церков. Єпархіальні керівництва зобов'язувалися сприяти цій справі та звітуватися перед Св. Синодом щодо кількості облаштованих ясел, чисельності дітей, які там перебували тощо (КЕВ, 1915, № 16, с. 153–156). Адміністрація Київської єпархії зобов'язала сільських священників «невідкладно приступити до облаштування ... тимчасових ясел». Парафіяльні опікунські ради мали турбуватися про матеріальне забезпечення ясел шляхом збору пожертв і відрахувань із церковних сум, знайти

відповідне приміщення, наприклад, у церковних, земських чи міністерських школах. Консисторія вимагала від священників не пізніше 1 листопада 1915 р. відзвітуватися про хід цієї справи благочинним, які в свою чергу мали повідомити консисторію (КЕВ, 1915, № 19, с. 182–183).

На шпальтах «Киевских епархиальных ведомостей» дружин священників закликали до створення «жіночих гуртків» для шиття білизни пораненим воїнам (КЕВ, 1914, № 36, с. 884–885; КЕВ, 1914, № 40, с. 982–983). Внаслідок використання австро-німецькими військами хімічної зброї у єпархіяльному часописі друкувалися звернення до жінок щодо виготовлення захисних масок (КЕВ, 1915, № 27, с. 630–632). Це був ще один з важливих напрямів роботи парафіяльних опікунських рад.

Місцеві єпархіяльні відомості навіть закликали дружин священників до скромнішого святкування різдвяних свят, а зекономлені кошти передати на благодійність. Матушкам рекомендувалося наслідувати приклад дружин священно- і церковнослужителів (в тому числі заштатних) другого округу Васильківського повіту, які 12 грудня 1914 р. прийняли рішення про виділення частини грошей, призначених для приготування різдвяного столу, на благодійність. Загальна сума пожертв склала 30 руб., які були відправлені в Київське Свято-Володимирське братство на утримання поранених у братському лазареті (КЕВ, 1914, № 51–52, с. 1271–1273).

Допомога опікунських рад була важливою, адже сприяла матеріальній підтримці сімей, які втрачали годувальників у зв'язку з мобілізацією. До 1916 р. діяльність парафіяльних рад з опіки почала потроху слабшати, попри марні спроби Св. Синоду зупинити цей процес. Занепаду сприяло в першу чергу не так усталення антивоєнних настроїв у суспільстві, як загальне погіршення добробуту населення, порівняно з яким господарства солдатських родин, які отримували дотації, виглядали більш заможними (Степаненко, 2014b, с. 566).

Вагомими були пожертви монастирів і церков єпархії для матеріальної допомоги сім'ям осіб, призваних на військову службу. На сторінках єпархіяльного часопису за 7 вересня 1914 р. зазначалося, що на ці потреби Києво-Печерська лавра передала 5 тис. руб., Києво-Софійський митрополичий дім, Михайлівський, Свято-Микільський Пустинний, Свято-Троїцький, Флорівський жіночий монастирі – по 1 тис. руб., Києво-Братський та Видубицький монастирі – по 500 руб., Введенський жіночий монастир – 120 руб., Покровський жіночий монастир – 50 руб., Ржищівський та Чигиринський жіночі монастирі – по 100 руб., Лебединський жіночий монастир – 240 руб. Також збори пожертв проводилися у всіх парафіяльних храмах єпархії (КЕВ, 1914, № 36, с. 882).

З перших днів війни духовенство залучалося й до благодійних зборів на різноманітні потреби. Кухлеві збори в церквах присвячувалися конкретній, запланованій благодійній акції, про яку заздалегідь повідомлялося в офіційній світській і церковній пресі, а також оголошеннями на дверях храму. Аби заохотити парафіян жертвувати, священники мали провести підготовчу роз'яснювальну роботу, а безпосередньо в день зборів виголосити відповідні проповіді з церковної кафедри (Степаненко, 2014b, с. 566), які друкувалися на шпальтах місцевих єпархіяльних відомостей (КЕВ, 1914, № 47, с. 1139–1142).

Духовенство займалося збором коштів не лише на церковну благодійність, а для багатьох світських доброчинних організацій, зокрема, Товариства Червоного Хреста, Комітету Товариства з нагляду за дітьми осіб, які загинули під час виконання службових обов'язків, Особливого Комітету з посилення військового флоту, який збирав кошти для будівництва літаків та підготовки пілотів, Товариства Білого Хреста, Комітету княгині Єлизавети Федорівни з надання допомоги сім'ям мобілізованих, Романовському та Тетянинському комітетам, Товариству повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам і їх сім'ям та ін. (КЕВ, 1914, № 33, с. 410–411, 413; КЕВ, 1914, № 34, с. 425–426; КЕВ, 1914, № 38, с. 579; КЕВ, 1914, № 40, с. 595–596; КЕВ, 1915, № 7, с. 51).

Відповідно до розпоряджень Св. Синоду в 1914 р. у церквах та монастирях Київської єпархії в недільні дні здійснювався збір пожертв для «постраждалого від війни населення Буковини та Галичини» (КЕВ, 1914, № 51–52, с. 746–747), в листопаді 1914 р. – для «постраждалого від війни населення Привіслянських губерній і Холмщини» (КЕВ, 1914, № 44, с. 637–639), з 14 до 21 лютого 1915 р. – на Романовський комітет для дітей загиблих воїнів (КЕВ, 1915, № 7, с. 51), 1915 р. у «неділю Самарянки» (п'ята неділя після Пасхи) – на Комітет княгині Тетяни Миколаївни для надання допомоги постраждалим від воєнних дій (КЕВ, 1915, № 16, с. 157), 28–29 серпня 1915 р. – для Комітету Товариства з нагляду за дітьми осіб, які загинули під час виконання службових обов'язків (КЕВ, 1915, № 33, с. 364), 5–6 грудня 1915 р. – для Товариства повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам і їх сім'ям (КЕВ, 1915, № 42, с. 449; КЕВ, 1915, № 46–47–48, с. 498–499), 1–2 лютого 1916 р. – для Комітету княгині Єлизавети Федорівни з надання допомоги сім'ям мобілізованих (КЕВ, 1916, № 3, с. 17–19), з 12 до 19 березня 1916 р. – на Романовський комітет (КЕВ, 1916, № 9, с. 83–84). Постановою Св. Синоду від 16–17 вересня 1915 р. Всеросійському товариству пам'яті воїнів російської армії протягом трьох років дозволено проводити збори пожертв у батьківські суботи: Дмитрівську і

мясопусну (КЕВ, 1915, № 42, с. 449). Єпархіальне керівництво вимагало від благочинних щомісячно передавати до консисторії зібрані кошти на Червоний Хрест (КЕВ, 1914, № 35, с. 447). Це далеко не повний перелік зборів, які постійно проводило духовенство. Клірики передавали кошти благочинним, а ті в свою чергу консисторії, яка відправляла їх за призначенням.

Духovenство залучалося до зборів не тільки грошей, а й різних речей для військових. 5 листопада 1914 р. Св. Синод видав розпорядження, яке вимагало від священників закликати паству до посильних пожертв речами, грішми та й самим брати «найбільш діяльну і живу участь». З настанням холодів зросла потреба у теплому верхньому одязі, сорочках, валянках, чоботах, теплих панчохах, рукавицях тощо. До розпорядження Св. Синоду додавалася інструкція та спеціальне звернення до вірян, яке мало зачитуватися у всіх церквах перед збором (КЕВ, 1914, № 46, с. 675–678; КЕВ, 1914, № 47, с. 685–690).

На сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» рекомендувалося, щоб кожен священник одразу після отримання розпорядження, в найближчий недільний чи святковий день після літургії виголосив відповідне звернення, закликаючи вірян до пожертв теплими речами. До збору залучалися члени опікунських рад, братств тощо. Також рекомендувалося визначити день, в який пастир з помічниками мали обходити вірян для благодійного збору. Від священників та благочинних вимагалася вести детальну звітність. Зібрані речі потрібно було відправляти залізницею до харківського складу імператриці Олександри Федорівни (КЕВ, 1914, № 46, с. 1127–1128).

У 1915 р. вікарії і священники м. Києва, з ініціативи Київської єпархіальної місіонерської ради, збирали для військових, які перебували у лазаретах натільні хрестики, іконки, Євангелія, молитовники та іншу релігійну літературу, а також гроші для їх придбання (КЕВ, 1915, № 34, с. 387–388).

З метою заохочення кліриків до активнішої доброчинницької діяльності, на шпальтах єпархіального часопису згадувалися священники, які особливо відзначалися під час зборів пожертв, зокрема, йшлося про старанну роботу священника с. Узин Радомишльського повіту В. Соломоновського щодо організації допомоги родинам військових (КЕВ, 1914, № 36, с. 454). А розпорядженням єпархіальної адміністрації від 14–27 червня 1916 р. священнику с. Максимовичі Радомишльського повіту Р. Коваленку було надано благословення митрополита за збір серед парафіян на потреби війни золотих та срібних монет, на 40 руб. та 26 руб. відповідно (КЕВ, 1916, № 29, с. 410).

Тільки за перший рік війни сукупні пожертви (в тому числі речами) від Київської єпархії оцінювалися в 403 585 руб. 45 коп. Найбільшу частину складали відрахування на шпиталі – 187 604 руб. 19 коп. Необхідні військовим речі та продукти, які відправлялися безпосередньо на фронт оцінювалися на суму 116 597 руб. 4 коп.: найбільшу допомогу надали віряни – 62 726 руб. 86 коп., Свято-Володимирське братство – 21 624 руб. 45 коп., церковно-парафіяльні школи – 11 888 руб. 74 коп., церкви і духовенство – 4786 руб. 60 коп., духовні заклади освіти – 2016 руб. 47 коп., монастирі – 300 руб. Грошима на ці потреби було зібрано 5272 руб. 15 коп.: парафіяни – 2517 руб. 93 коп., монастирі – 1313 руб. 87 коп., церкви і духовенство – 423 руб. 15 коп., церковно-парафіяльні школи – 331 руб. 22 коп. На матеріальну підтримку родин військових жертви грошима склали 65 242 руб. 71 коп. (Свято-Володимирське братство – 24 474 руб. 70 коп., монастирі – 14 712 руб. 10 коп., церкви і духовенство – 10 977 руб. 28 коп., віряни – 10 872 руб. 30 коп., духовні заклади освіти – 272 руб. 70 коп., церковно-парафіяльні школи – 179 руб. 29 коп.), речами – 6787 руб. 84 коп. (віряни – 3762 руб. 63 коп., монастирі – 1001 руб., церкви і духовенство – 478 руб. 79 коп., церковно-парафіяльні школи – 312 руб.) (КЕВ, 1915, № 51–52, с. 1212–1213).

Зібрані парафіяльними опікунськими радами кошти відправлялися також і на загальноєпархіальні благодійні потреби, зокрема утримання лазаретів. Так, протягом 1915 р. розмір щомісячних грошових внесків, отриманих від парафіяльних рад з опіки Київської єпархії, становив у середньому 25 808 руб. – найбільше у порівнянні з іншими українськими єпархіями, зокрема, 18 870 руб. – у Катеринославській, 5165 руб. – у Подільській, 10 754 руб. – у Херсонській, 5946 руб. – у Полтавській, 6189 руб. – у Волинській, 9281 руб. – у Харківській і 10 388 руб. – у Таврійській (Степаненко, 2014b, с. 567).

На потреби війни монастирі також передавали різні речі з цінних металів. Так, Києво-Печерська лавра і Михайлівський Золотоверхий монастир передали в Державний банк 43 пуди срібних речей, які переплавлялися на Монетному Дворі. Серед них траплялися предмети, що мали культурну цінність. Наприклад, із декількох пудів, ще не переплавлених на Монетному Дворі, виявили чеканку XVIII ст., більша частина якої була вже знищена. Тому указ Св. Синоду від 25 лютого 1916 р. зобов'язував про всі срібні і золоті речі, які жертвувалися на потреби війни повідомляти Імператорську археологічну комісію (КЕВ, 1916, № 14, с. 154–155).

До доброчинності церковна адміністрація залучала учнів та вчителів церковних шкіл. Зокрема, жіночі, особливо двокласні і церковно-учительські школи, в яких викладалося рукоділля. Учениць закликали до виготовлення білизни за відповідними викрійками, шкарпеток та інших теплих речей для воїнів. Вчителі мали заохочувати учнів, їх батьків до пожертв грошима та речами (КЕВ, 1914, № 42, с. 617–619). 8–9 березня 1916 р. з'явилося розпорядження Св. Синоду про залучення вчителів та учнів церковних шкіл до заготівлі овочів та зелені (капусти, буряків, моркви, цибулі, петрушки, кропу, перцю) з шкільних городів для забезпечення військ і шпиталів (КЕВ, № 14, 1916, с. 149–152). На сторінках єпархіального часопису навіть були надруковані спеціальні «Правила участі церковних шкіл в заготівлі овочів для забезпечення військ» (КЕВ, 1916, № 14, с. 152–153).

Одним з ключових завдань системи церковної доброчинності стало облаштування лікувальних установ для поранених військових. Церковна адміністрація вимагала підготувати приміщення для шпиталів та забезпечити їх всім необхідним, зокрема й персоналом (КЕВ, 1914, № 37, с. 566–567). Саме монастирі єпархії здебільшого займалися створенням і утриманням лазаретів, доглядом за пораненими, пошиттям білизни, наданням духовної втіхи. Найбільшою була допомога від Києво-Печерської лаври, де на початку війни було облаштовано лазарет з повним утриманням на 100 ліжок (згодом розширено до 120 місць). Другий корпус місткістю до 700 осіб був відведений для одужуючих, третій – під телеграфний парк і майстерню, де могло знаходитися до 900 осіб, четвертий корпус (до 1000 осіб) – під військові потреби. Ці приміщення надавалися безкоштовно. Загалом на початку війни пожертви Києво-Печерської лаври оцінювалися у 100 тис. руб. (КЕВ, 1914, № 36, с. 879). На шпальтах єпархіальних відомостей за 2 серпня 1915 р. зазначалося, що крім значних пожертв на початку воєнного лихоліття та утримання лазарету, Києво-Печерська лавра ще відраховувала 2% із братських кухликових зборів і жалування насельників, проводила збори в церквах. Також в приміщеннях лаври, які до війни давали прибуток, перебувало до 2 тис. поранених воїнів. Ще в одній з будівель перебувало близько 900 військових, які одужували. Окрім цього, хворі і поранені солдати займали половину приміщення лаврської лікарні, де постійно перебувало до 40 осіб. Обитель не могла повністю за свій кошт утримувати всіх військових, які перебували на її території, але не отримуючи прибутків з приміщень, як до війни, опалювала, освітлювала та забезпечувала їх водою. Лавра здійснювала поховання багатьох померлих за свій рахунок (поховання одного воїна вартувало не менше 10 руб.). Поранені отримували книги, брошури релігійного змісту, іконки, на що щомісячно витрачалося кілька сотень рублів (КЕВ, 1915, № 31, с. 730–731).

У Михайлівському монастирі було облаштовано шпиталь з повним утриманням на 50 осіб. Для цього братія монастиря відраховувала із кухликових зборів настоятеля, ієромонахів та ієродияконів по 10%, а із прибутків монахів по 5%. Обитель теж надавала приміщення для поранених воїнів, в яких перебувало до 500 осіб. Києво-Братський монастир разом з духовною академією облаштував шпиталь на 11 осіб. Лазарети для одужуючих військових було облаштовано у Видубицькому (на 20 осіб) Свято-Троїцькому (на 50 осіб) та Свято-Микільському (на 20 осіб) монастирях. Останній також безкоштовно надавав приміщення для Лазарету імені вчителів церковно-парафіяльних шкіл Київської єпархії. У Покровському жіночому монастирі під шпиталь було виділено всі приміщення до війни безкоштовної лікарні. Монастирі єпархії за межами Києва, не маючи лікувальних установ, здійснювали пожертви на їх утримання (КЕВ, 1914, № 36, с. 880; КЕВ, 1915, № 31, с. 731–733).

18 серпня 1914 р. під керівництвом митрополита Флавіана та в присутності всіх вікаріїв відбулося зібрання духовенства і старост церков м. Києва, на якому вирішили облаштувати та утримувати весь період воєнного часу шпиталь на 50 осіб за рахунок храмів і духовенства. Митрополит пожертвував 1 тис. руб. та виділив для цієї потреби верхній поверх Києво-Софійського митрополичого дому. Крім того, було прийнято рішення про щомісячні відрахування 5% від прибутків храмів та 2% від доходів кліриків на утримання Лазарету імені церков і духовенства Київської єпархії (КЕВ, 1914, № 36, с. 880–881; КЕВ, 1914, № 40, с. 599–604). Так, за вересень 1914 р. пожертвування на утримання лазарету склали 17 473 руб. 4 коп. (КЕВ, 1914, № 44, с. 641–645; КЕВ, 1914, № 45, с. 667–670).

9 вересня 1914 р. відбулося освячення митрополитом Флавіаном лазарету, відкритого на кошти духовенства і церков Київської єпархії, який налічував 50 ліжок, проте згодом був розширений до 100 місць. Обов'язки братів і сестер милосердя виконували монахині та послушниці, ченці й послушники київських монастирів, а також запрошені сестри милосердя із Червоного Хреста (КЕВ, 1914, № 37, с. 914–915). Вже о 10 годині 16 вересня 1914 р. до шпиталю прибули перші 12 поранених військових у важкому стані (КЕВ, 1914, № 38, с. 933). З 16 вересня 1914 р. до 16 вересня 1915 р. в лазареті перебували 1042 особи – 944 поранених і 98 хворих військових (КЕВ, 1916, № 4, с. 105). А за два роки – медичні послуги тут отримали 2074 особи «нижчих військових чинів» – 1956 поранених і 118 хворих. В середньому утримання та надання медичної допомоги одному військовому в шпиталі обходилося у 2 руб. 16 коп. на

день. Крім простих хірургічних втручань за цей час також було проведено 285 складних операцій (КЕВ, 1916, № 38, с. 824–825; КЕВ, 1917, № 2, с. 97).

6 жовтня 1914 р. з ініціативи мирового посередника М. Вишинського, за допомогою духовенства та членів місцевого Свято-Володимирського братства в с. Маньківка Уманського повіту відбулося відкриття лазарету на 25 ліжок, що знаходився у новому приміщенні двокласної церковно-парафіяльної школи (КЕВ, 1914, № 44, с. 1082–1083).

10 жовтня 1914 р. Київське Свято-Володимирське братство відкрило першу частину свого шпиталю на 25 ліжок в будинку купця М. Горєлова по вул. Великий Васильківській, 26 (КЕВ, 1914, № 42, с. 1034–1035).

Лікувальні установи створювалися і в закладах духовної освіти. Так, з 12 жовтня 1914 р. у приміщенні Київської духовної семінарії почав функціонувати шпиталь, відкритий Союзом міст. Семінаристи ж були переведені до Першого жіночого духовного училища (КЕВ, 1914, № 47, с. 35–36; КЕВ, 1914, № 51–52, с. 767; КЕВ, 1914, № 42, с. 1034).

З 15 жовтня 1914 р. розпочав роботу Лазарет імені вчителів церковно-парафіяльних шкіл Київської єпархії, що знаходився в приміщенні київського Свято-Микільського монастиря і утримувався на кошти учителів церковно-парафіяльних шкіл, шляхом відрахування 2% від їх платні. Шпиталь на 20 ліжок розміщувався у 4 кімнатах. Обов'язки сестер милосердя на постійній основі виконували шість монахинь і послушниць монастирів (КЕВ, 1914, № 43, с. 1061).

Відповідно до звіту Св. Синоду про діяльність церкви в організації допомоги пораненим протягом першого року війни, серед 5 єпархій, відзначених за велику кількість лікувальних закладів, утримуваних на кошти духовенства, лідирували Київська, Подільська і Катеринославська (Степаненко, 2014b, с. 564). Загалом, за перший рік війни Київська єпархія за власний кошт утримувала дев'ять шпиталів на 448 ліжок-місць та безкоштовно надавала приміщення, які до війни приносили їй значний прибуток, для понад 8 тис. осіб. Так, велика лікувальна установа була створена за рахунок відрахувань з прибутків церков та духовенства єпархії. Монастирі мали чотири шпиталі на 250 осіб, Свято-Володимирське братство – два лазарети на 70 осіб, церковно-парафіяльні школи – один на 22 особи, духовні заклади освіти – один на шість осіб. Як вище зазначалося, за перший рік війни сукупні пожертви від Київської єпархії оцінювалися в 403 585 руб. 45 коп. З них майже половина – 187 604 руб. 19 коп. (46,5%) відрахування на шпиталі (від монастирів – 48 038 руб. 32 коп., церков і духовенства – 68 525 руб. 72 коп., духовних закладів освіти – 6140 руб., церковно-парафіяльних шкіл – 5074 руб. 64 коп., вірян – 3464 руб., Свято-Володимирського братства – 22 752 руб. 73 коп.). Пожертви речами оцінювалися на 3791 руб. 13 коп. (КЕВ, 1915, № 51–52, с. 1212–1213).

Варто відзначити подвижницьку діяльність послушниць і монахинь, які брали активну участь у медико-санітарній роботі. Вони доглядали за солдатами, стаючи медсестрами чи санітарками, шили білизну. У вересні 1914 р. Св. Синод видав розпорядження про залучення монахів і послушників для допомоги пораненим воїнам, зокрема при їх перевезенні від залізничних станцій до лікувальних установ (КЕВ, 1914, № 40, с. 594).

Духовенство залучалося і до задоволення духовних потреб військових, які знаходилися у шпиталях, ставало їх моральною підтримкою (КЕВ, 1914, № 36, с. 881). У жовтні 1914 р. прийнято рішення про залучення кліриків Києва до пастирської роботи в лазаретах міста, яких нараховувалося більше 80. Було сформовано перелік шпиталів та відповідальних за них священників (КЕВ, 1914, № 45, с. 653; КЕВ, 1914, № 45, с. 653–656; КЕВ, 1914, № 45, с. 657–663). Також Св. Синод зобов'язував православне духовенство надавати допомогу пораненим воїнам під час їх перевезення з фронту до шпиталів. Священнослужителі, які мешкали поблизу станцій мали під час зупинки потягів обходити вагони для духовної втіхи, сповідати та причащати важкопоранених бійців, роздавати іконки, Євангелії, книги та брошури, також передавати білизну, продукти, які надавали віряни та клірики віддалених від залізничних станцій парафій (КЕВ, 1914, № 38, с. 573–575).

Духовенство намагалося підтримувати поранених військових, урізноманітнюючи їх перебування в лікувальних установах. Так, напередодні новорічних свят 1914 р. у Києво-Печерській лаврі відбувалися концерти для військових, які перебували на лікуванні. В Лазареті імені церков і духовенства Київської єпархії поставили ялинку та роздали подарунки воїнам, а митрополичий хор виконував духовні пісні, колядки і кантату «Війна 1914 р.» під керівництвом автора, композитора о. Іадора (КЕВ, 1915, № 1, с. 19–20; КЕВ, 1915, № 2, с. 36). У Михайлівському монастирі напередодні недільних і святкових днів в приміщеннях, де воїни знаходилися на лікуванні відбувалися всенічні бдіння, а в самі свята і недільні дні – обідниці. Влаштовувалися для солдатів і спеціальні спектаклі (КЕВ, 1915, № 31, с. 731–732).

Успіхи німецько-австрійських військ у 1915 р. на східному фронті зрушили з місць свого проживання великі маси людей. Відтак, важливим завданням церковної благочинності була підтримка біженців, в першу чергу кліриків та їх сімей. Відповідно до указу Св. Синоду від 9 вересня 1915 р. керівники єпархій мали надавати всіляке сприяння та допомогу переміщеним

.....

членам причтів і їх рідним, завчасно потурбуватися про приміщення, які перебували у церковному відомстві, для надання тимчасового притулку (КЕВ, 1916, № 3, с. 83). Ще 21 серпня 1915 р. було створено Комітет київського духовенства з опіки біженців під головуванням єпископа Чигиринського Никодима. Безпосереднє керівництво було покладено на виконавчу комісію у складі голови – протоієрея С. Потехіна й членів – протоієреїв М. Шпачинського, В. Липківського, священників В. Демяновського, В. Долгополова та ієромонаха Іларіона. Метою створення комітету було надання допомоги біженцям, насамперед духовного відомства – священно- і церковнослужителям, учителям церковно-парафіяльних шкіл та їх сім'ям. Михайлівський монастир надав комітету в безоплатне користування приміщення на 120–150 осіб, а також забезпечив його паливом, водою та освітленням, де й облаштували притулок для біженців на розі вул. Безаковської і Жилианської та його відділення на вул. Жилианській № 120 (кв. 19, 20) (КЕВ, 1916, № 11, с. 108–110). 8 вересня 1915 р. під головуванням єпископа Чигиринського Никодима відбулося зібрання духовенства м. Києва. Єпархіальний місіонер, голова комісії С. Потехін прозвітував про діяльність комітету, зазначивши, що допомога надавалася щоденно 100–150 особам. Окрім притулку, біженці отримували харчування, а в деяких випадках гроші, на що до 8 вересня було витрачено 750 руб. (КЕВ, 1915, № 37, с. 866–867).

Кошти комітету формувалися пожертвами духовенства, монастирів, церковних братств і світських осіб. До 31 грудня 1915 р. внески склали 7671 руб. 73 коп. Найбільші суми – 4 тис. руб. надійшли з дозволу митрополита із залишкових сум для утримання лазарету церков і духовенства єпархії та 500 руб. – пожертва самого митрополита Флавіана. Окрім цього, від кліриків та деяких монастирів надійшли: теплі речі – 62 одиниці, верхній одяг – 58, білизна – 219, взуття – 19, панчохи – 19, подушки – 8, простирадла – 5, наволочки – 4, рушники – 9, хустинки – 16, скатертина – 1. З 21 серпня до 31 грудня 1915 р. через притулок комітету пройшло 18 760 осіб. Щодня там перебували в середньому: в серпні – 106, у вересні – 112, в жовтні – 154, у листопаді – 154, в грудні – 158 осіб. Біженці, які перебували в притулку, вранці і ввечері отримували чай з французькою булкою, обід складався з двох страв, вечеря з однієї, а діти до 10 років додатково отримували по дві склянки молока. Багатьом біженцям надавалася допомога білизною, одягом, взуттям, грішми (КЕВ, 1916, № 11, с. 108–110).

До кінця 1915 р. комітетом було витрачено 6465 руб. 79 коп. на допомогу біженцям. Найбільші статті витрат: харчування – 5012 руб. 79 коп., оренда квартири – 173 руб., облаштування приміщень (освітлення, купівля матраців, ліжок, необхідних меблів, кухонного приладдя) – 279 руб. 84 коп., дрова – 183 руб. 20 коп., платня прислузі – 149 руб., білизна, одяг і взуття для біженців – 274 руб. та інші дрібні витрати. На 1 січня 1916 р. в комітеті залишилося 1205 руб. 94 коп. (КЕВ, 1916, № 11, с. 110–111).

За рік діяльності комітету на утримання притулку надійшло 18 288 руб. 80 коп. пожертв (враховуючи 10 тис. руб., які надійшли з коштів Лазарету імені церков і духовенства Київської єпархії), 420 одиниць різного одягу, білизни, 100 аршинів сукна. За цей час допомогу в притулку отримали 55 069 осіб. З 21 серпня 1915 р. до 21 серпня 1916 р. на опіку біженців витрачено 18 179 руб. 25 коп. Згодом Тетянинський комітет розпочав видавати біженцям духовного звання обіди, тому їх видачу в притулку припинили. Однак, ввечері переселенці продовжували отримувати чай, цукор, випічку та молоко. Єпархіальний з'їзд 1916 р. прийняв рішення про те, щоб до наступного з'їзду з сум шпиталю духовенства єпархії щомісячно перераховувати 1 тис. руб. на опіку біженців у притулку. Також для збору пожертв прийняли рішення розіслати підписні листи всім благочинним єпархії (КЕВ, 1917, № 3, с. 119).

Духovenство залучалося до організації збору теплих речей для біженців. XXXI Київський єпархіальний з'їзд депутатів духовенства (23 вересня – 6 жовтня 1915 р.) прийняв рішення про звернення кліриків до вірян, братств, парафіяльних опікунських рад щодо необхідності прийти на допомогу біженцям, зокрема, теплими речами з огляду на наближення зими. Організація цієї роботи покладалася на Київське Свято-Володимирське братство (КЕВ, 1915, № 51–52, с. 33).

Вища церковна адміністрація надавала можливість переміщенням клірикам працевлаштовуватися. Так, указом від 24 вересня 1915 р. Св. Синод дозволяв єпархіальним архієреям доручати тимчасове виконання обов'язків за вакантними посадами священнослужителям без погодження з керівниками їх єпархій. Призначення ж переміщеного духовенства на постійні місця передбачало обов'язковий дозвіл від керівника єпархії, з якої вони прибули (КЕВ, 1916, № 3, с. 83–84).

Окремим напрямом церковної благодійності стало створення притулків для дітей військових, які загинули або отримали каліцтва і не могли забезпечити належний їм догляд. На виконання указу Св. Синоду від 30 грудня 1914 р. єпархіальною адміністрацією було прийнято рішення про створення відповідних притулків при монастирях Київської єпархії. Так, у Межигір'ї в Микільському скиту при Києво-Покровському жіночому монастирі планувалося відкрити притулок для 100 дітей. Будівництво мало завершитися до осені 1916 р. До облаштування приміщення

діти мали тимчасово проживати в настоятельських покоях Межигірського монастиря. На утримання притулку передбачалося виділяти 12–15 тис. руб. на рік за рахунок самообкладання монастирів, пропорційно їх прибуткам. За рішенням єпархіального керівництва 1% валового прибутку всіх монастирів щорічно відраховувався на потреби сиротинцю (КЕВ, 1915, № 27, с. 302–304). Приміщення для притулку планувалося побудувати із лісового матеріалу Покровського монастиря та на кошти монастирів єпархії, Свято-Володимирського братства і сум, які надходили на утримання Лазарету імені церков і духовенства Київської єпархії.

У липні 1915 р. єпархіальним керівництвом було розроблено проект і кошторис будівництва на суму 45 624 руб., із яких 11 тис. руб. припадало на ліс. (КЕВ, 1915, № 37, с. 3–4). XXXI Київський єпархіальний з'їзд депутатів духовенства 1915 р. прийняв рішення про виділення 25 тис. руб. на облаштування сиротинцю при Покровському монастирі із коштів, зібраних на Лазарет імені церков і духовенства Київської єпархії (КЕВ, 1916, № 4, с. 107–108). Свято-Володимирське братство на потреби будівництва виділило 5 тис. руб. (КЕВ, 1915, № 37, с. 3–4). А з 25 березня 1916 р. розпочався прийом прохань для прийняття до притулку Межигірського монастиря дівчаток віком від 2 до 11 років (КЕВ, 1916, № 10, с. 94–95; КЕВ, 1916, № 12, с. 121).

За рішенням єпархіальної адміністрації на повному утриманні в жіночих Ржищівському, Лебединському і Чигиринському монастирях мали проживати й навчатися в монастирських школах по 10 дівчаток-сиріт шкільного віку, а хлопчики – в Києво-Печерській лаврі – 15 осіб, Свято-Микільському Пустинному, Михайлівському і Свято-Троїцькому монастирях – по 10 осіб, Видубицькому – 4, Свято-Пантелеймонівському – 5 (КЕВ, 1915, № 27, с. 303).

На початку 1916 р. розпочався прийом дітей-сиріт і напівсиріт до притулку в с. Насташка Васильківського повіту при Свято-Миколаївському парафіяльному братстві. Діти здобували освіту за програмою двокласної школи, а також навчалися ремеслу. В притулку мали діяти кравецькі та взуттєві майстерні, також дітей навчали раціональному веденню сільського господарства, садівництву і бджільництву. До сиротинцю на повне утримання приймалися діти від 7 до 16 років, при чому перебування у притулку не було підставою для припинення виплат від держави для опікунів (КЕВ, 1916, № 4, с. 38–39).

Готувалося приміщення притулку для хлопчиків в новій кам'яній будівлі Китаєвського господарського двору, що належала Києво-Печерській лаврі, відкриття якого планувалося на початок лютого 1916 р. 7 січня 1916 р. приміщення оглянув митрополит Володимир (Богоявленський). За рішенням єпархіального керівництва для роботи притулку створили комісію у складі керівника Китаєвської пустині, архімандрита Онисифора, смотрителя свічкового заводу, ієромонаха Іоасафа і одного із монахів на посаді смотрителя притулку, якого мав обрати намісник лаври (КЕВ, 1916, № 5, с. 111–112). У «Киевских епархиальных ведомостях» за 7 лютого 1916 р. було надруковано оголошення про відкриття при господарському дворі в Китаєвській пустині тимчасового притулку для 50 хлопчиків віком 6–7 років, утримання яких здійснювалося за кошти лаври (КЕВ, 1916, № 6, с. 52).

Свято-Володимирське братство намагалося вирішувати гостру соціальну проблему сирітства не через створення притулків, що з огляду на велику кількість сиріт потребувало значних коштів, також мотивуючи це тим, що «ця форма опіки сиріт рідко дає позитивні результати», а шляхом «сімейної опіки». Віряни ж безкоштовно або за невелику щорічну виплату могли виховувати дитину загиблого військового. Особлива увага зверталася на дітей «переважно із селян і міщан». Для цього братство створило Комітет сімейної опіки сиріт воїнів, якому доручило організувати нагляд за дітьми, батьки яких загинули чи отримали каліцтва або ж матері яких через бідність, багатодітність не мали можливості їх виховувати. В організації цієї справи особлива роль відводилася парафіяльним священникам, які надавали комітету відомості про кількість сиріт та сімей, які були готові їх виховувати; мали контролювати відвідування шкіл сиротами та їх належне вихованням в родині, а за потреби робити зауваження «голови сім'ї». У випадку не реагування, священник мав повідомити комітет і братство, які могли передати дитину до іншої родини. Братство також покладалося на священників при розподіленні дітей в «найкращі сім'ї» (КЕВ, 1916, № 51–52, с. 1070–1077). Так, на сторінках єпархіальних відомостей за 18–25 грудня 1916 р. було надруковано «Лист Київського єпархіального Свято-Володимирського братства до о. настоятелів церков». Священники мали надати інформацію про сиріт воїнів віком до 14 років та сім'ї, які бажали їх виховувати. Братство планувало влаштовувати дітей, як правило, у сільські родини, а у містах лише за «наполегливих прохань» городян (КЕВ, 1916, № 51–52, с. 695–697).

Кошти на «сімейну опіку» сиріт братство планувало отримувати шляхом благодійних зборів, а також розраховувало на щорічну матеріальну підтримку від Романовського комітету, який займався облаштуванням притулків (КЕВ, 1916, № 51–52, с. 1070–1077). Зокрема, відповідно до звернення Свято-Володимирського братства, розпорядженням єпархіального керівництва від 3 жовтня 1916 р. духовенство залучалося до збору продовольства в парафіях. Ці продукти, під контролем священнослужителів мали бути продані, а кошти відправлятися до

братства для допомоги сиротам (КЕВ, 1916, № 43, с. 583–584). На сторінках єпархіального часопису було надруковано спеціальне звернення до вірян, в якому священники закликали до пожертв зерном, борошном, картоплею та іншими продуктами, які потрібно було зібрати не пізніше 6 грудня. Також друкувалися звернення від братства, які священники розсилали землевласникам парафій з метою збільшення зборів (КЕВ, 1916, № 45–46, с. 614–617; КЕВ, 1916, № 49, с. 11; КЕВ, 1916, № 49, с. 3). Однак, повноцінно реалізувати проєкт «сімейної опіки» сиріт не вдалося через революційні події.

Церква не залишала поза увагою військових, які отримали важкі поранення. У 1915 р. було прийнято рішення про надання притулку в монастирях єпархії 50 скаліченим воїнам: 15 осіб в Лаврській пустині, по 10 осіб у Мошногірському, Жаботинському і Медведівському монастирях, 5 осіб у Виноградівському монастирі. За розпорядженням Св. Синоду від 27–28 травня 1915 р. таким особам потрібно було надавати не лише притулок доки вони його потребуватимуть, а й навчати різним ремеслам, які могли б стати джерелом їх забезпечення в майбутньому. Тому вимагалось у чоловічих монастирях, в яких перебували колишні військові, організувати навчання столярному, слюсарному, точильному, взуттєвому ремеслам, плетінню, шиттю та ін., відповідно до місцевих потреб і можливостей (КЕВ, 1915, № 27, с. 302–304).

Київська духовна консисторія зобов'язала парафіяльних кліриків, настоятелів і настоятельниць монастирів єпархії протягом Пасхального тижня 1916 р., Трійці і дня св. Кирила і Мефодія провести у всіх храмах збір пожертв для скалічених воїнів на організацію курсів підготовки до роботи на державній, громадській чи приватній службах. Також консисторія вимагала від парафіяльних опікунських рад і відділень єпархіального Свято-Володимирського братства брати участь у проведенні обліку військових, які після повернення з фронту перебували в пошуку роботи, роз'ясненні їм, які посади вони могли отримати, а також радити які школи, курси, майстерні варто відкрити в певній місцевості для навчання (КЕВ, 1916, № 15–16, с. 167–168). За указом Св. Синоду від 29 липня 1916 р. 6, 15 серпня і 8 вересня в церквах єпархії були зібрані кошти на організацію навчання для поранених та скалічених фронтовиків. Єпархіальний з'їзд від 12 жовтня 1916 р. прийняв рішення про виділення 10 тис. руб. з коштів, зібраних на утримання Лазарету імені церков і духовенства Київської єпархії та доручив комітету, який завідував цим шпиталем, організувати навчання ремеслам для воїнів, які перебували на утриманні в монастирях єпархії (КЕВ, 1917, № 2, с. 94–95).

У системі доброчинності активно діяли також церковні братства, які відрізнялися від парафіяльних рад з опіки принципами організації та загальною спрямованістю, оскільки ініціатива їх створення йшла не від Св. Синоду, а від єпархіальних центрів під патронатом владик. Їх діяльність унормовувалася затвердженими імператором статутами (1864 і 1914 рр.) і формально не підлягала звітності Св. Синоду. Ще однією особливістю було й те, що більшість відділень братств відкривалися не в сільських парафіях, а в містах і містечках (Степаненко, 2014b, с. 567).

Особливу роль серед єпархіальних братств, які діяли в усіх українських губерніях, відігравало Київське Свято-Володимирське. Його головними завданнями були: збирання пожертв, надання допомоги сім'ям військових, відкриття лазаретів, пошиття і відправлення на фронт теплих речей тощо (КЕВ, 1914, № 43, с. 1060). До кінця 1914 р. Свято-Володимирське братство відправило на фронт 53 тис. ватних жилетів, понад 25 тис. онучів, близько 17 тис. сорочок і кальсонів, 3 тис. рушників і носовичків, до 5 тис. пар рукавичок, навушників, напульсників, шарпеток, до 17 тис. пакунків з різдвяними подарунками, 100 пудів сухарів, понад 100 пудів тютюну. Також надсилалися цукор, чай, печиво, сушені фрукти, цукерки, ложки, гребінці, люльки, сірники, письмове приладдя та ін. (КЕВ, 1915, № 1, с. 13). Одним із головних завдань братства була турбота про сім'ї мобілізованих – 77 084 сім'ям було видано 163 тис. руб. допомоги, також відкрито 2 шпиталі, здійснювалися збори продуктів (КЕВ, 1915, № 7, с. 163–165).

Ще одним способом підтримки єпархіальним духовенством військових було відправлення на фронт подарунків на свята, як то Різдво, Великдень. Напередодні свят на сторінках церковного часопису друкувалися оголошення для духовенства та вірян, спеціальні проповіді із закликом до збору пожертв продовольством, речами (білизна, онучі, рушники, хустинки, мило (особливо дигтярне), гребінці, чай, цукор, сухарі, шинка, сало, ковбаса, яка могла довго зберігатися, печиво, тютюн, цигарки, письмове приладдя, конверти, нитки, голки, листівки тощо), а також приймалися пожертви грішми. Все це потрібно було відправляти до Свято-Володимирського братства (КЕВ, 1915, № 9, с. 207–208; КЕВ, 1916, № 11, с. 106; КЕВ, 1915, № 8, с. 169–171; КЕВ, 1916, № 49, с. 670; КЕВ, 1917, № 10, с. 69–70; КЕВ, 1916, № 13, с. 148). Подарунки для офіцерів, які надсилало братство, вирізнялися більш вишуканим асортиментом. Їм відправляли копчену та московську ковбасу, шинку, кильку, ікру, огірки, сухарі, варення, шоколад тощо (КЕВ, 1915, № 16, с. 372). Так, напередодні Різдва 1914 р. Свято-Володимирське братство відправило на передові позиції 8300 пакунків з подарунками, також було виділено

8 тис. руб. на чоботи для солдатів (КЕВ, 1915, № 7, с. 165). До свята Великодня у 1916 р. братство передало військовим до 2 тис. одиниць білизни, близько 1 тис. пар онучів, 20 пудів печива, 5 пудів цукру, 10 пудів пасок, 5 пудів коржів, 10 пудів шкіри та підошв, 2 пуди мила, 1 тис. яєць, 50 тис. цигарок, 1 тис. конвертів, 1 тис. аркушів паперу, махорку та сірники (КЕВ, 1916, № 28, с. 398–402; КЕВ, 1916, № 29, с. 415–420; КЕВ, 1916, № 30–31, с. 433–438).

Свято-Володимирське братство також проводило різні заходи для збору коштів. Зокрема, 11 січня 1915 р. в залі Київського купецького зібрання відбувся духовний концерт об'єднаних хорів київських церков під керівництвом Я. Калишевського. Зібрані кошти мали бути використані для придбання необхідних на фронті речей (КЕВ, 1915, № 3, с. 60).

Надавалася допомога і пораненим військовим. Так, 25 серпня 1914 р. під керівництвом єпископа Чигиринського Никодима, в присутності київського, подільського і волинського генерал-губернатора Ф. Трепова відбулося засідання ради Свято-Володимирського братства. Прийняли рішення придбати декілька сотень ковдр для поранених військових, яких залізницею евакуювали з зони бойових дій в тил на лікування, сінники та інші речі, потрібні для поранених як під час евакуації, так і під час лікування в Києві. Також рада братства ухвалила рішення про облаштування двох пунктів харчування в Києві та Козятині. 27 серпня члени ради братства на чолі з Ф. Треповим та єпископом Никодимом відвідали всі палати товарної станції, де знаходилися поранені, які прибували до Києва або відправлялися до інших міст. Невідкладною була потреба у придбанні 700 ковдр: 350 ковдр придбало братство, ще 350 – залізничний комітет. Рада братства прийняла рішення про проведення 5 вересня 1914 р. в Києві одноденного збору коштів для поранених та на користь сімей військовослужбовців. Також було створено Бюро швидкої допомоги пораненим, яке знаходилося на Рильському провулку, 10 і оголошено про прийом пожертв білизнами і ковдрами (КЕВ, 1914, № 36, с. 887–889).

Активною була й робота відділень Свято-Володимирського братства. Так, за три місяці війни досить вагомими були результати діяльності відділення братства у с. Микуличах Київського повіту, яке нараховувало 85 членів. Вже з серпня 1914 р. відділення почало надавати допомогу сім'ям мобілізованих, для яких збиралися пожертви, а 10 серпня було прийнято рішення про видачу 5 руб. на десятину для обробітку їх наділів та за потреби – жита для засіву. На це було зібрано 184 руб. 95 коп. і 138 пудів жита. Відділення також турбувалося й про забезпечення паливом рідних мобілізованих. Микулицьке братство допомагало й пораненим воїнам, які перебували в земському госпіталі с. Мироцьке. Для шпиталю братство передплатило 10 газет, збило близько 200 книг, з них 70 релігійного змісту, щотижня влаштовувало читання. При школах в микулицькій парафії з пожертвуваних тканин було організовано шиття білизни для поранених воїнів. Також відділення братства займалося пошиттям ватних жилетів для військових на фронті. Для шпиталю збирали продукти харчування, 100 аршин полотна і 34 руб. 74 коп. Загалом до 10 листопада 1914 р. до відділення братства надійшло 443 руб. 84 коп. пожертв, а витрачено на благодійні потреби 265 руб. 62 коп. (КЕВ, 1915, № 2, с. 37–39).

За 1914 р. парафіяльне відділення Свято-Володимирського братства при Свято-Михайлівській церкві м. Худяки Черкаського повіту виготовило 159 сорочок, 38 кальсонів, 32 рушники, 21 простирadlo, 81 теплий жилет. Також до шпиталю при Миколаївському монастирі відправили хрестиків, ікон, Євангелій, брошур та різної релігійної літератури на 10 руб. (КЕВ, 1915, № 16, с. 378–379).

Висновки. Отже, з початком Великої війни Православна церква стала одним із ключових елементів гуманітарної допомоги, запровадивши масштабну систему благодійності, яка не була спорадичною, а мала чітку систему. Основні напрями доброчинності спрямовувалися на допомогу війську, підтримку родин мобілізованих, біженців, солдатських сиріт, створення лікувальних установ, збір пожертвувальних на військові потреби. З перших днів війни створювалися парафіяльні опікунські ради, головна мета яких полягала у матеріальній підтримці родин військових, які залишилися без робочих рук внаслідок мобілізації. Парафіяльні священики були однією з головних ланок у зборі пожертв для потреб армії, поранених воїнів та біженців. За перший рік війни сукупні пожертви (в тому числі речами) від Київської єпархії оцінювалися в понад 400 тис. руб. Одне з головних завдань системи церковної благодійності полягало в облаштуванні лікувальних установ для поранених військових. Єпархія за власний кошт утримувала дев'ять шпиталів на 448 ліжок-місць та безкоштовно надавала приміщення, які до війни приносили їй значний прибуток, для понад 8 тис. осіб. А черниці та послушниці монастирів ставали волонтерками, працюючи сестрами милосердя в шпиталях. Духовенство також було моральною підтримкою військових, які знаходилися на лікуванні, адже активно залучалося до задоволення їх духовних потреб. Важливим завданням церковної доброчинності була підтримка біженців, в першу чергу кліриків, учителів церковно-парафіяльних шкіл та їх сімей. В єпархії працював Комітет київського духовенства з опіки біженців. Переміщеним особам надавався притулок, харчування, одяг. Не оминала увагою церква дітей військових, які загинули або отримали каліцтва і не могли забезпечити належний їм догляд. В єпархії створювалися

притулки, розроблялася ідея «сімейної опіки» сиріт воїнів. Однак, повноцінно реалізувати ці заходи не вдалося через революційні події. Церковна адміністрація спрямовувала зусилля на створення притулків й для військових, які отримали важкі поранення. Особливо активною на ниві благодійності була діяльність Київського Свято-Володимирського братства, яке відправляло на фронт теплі речі, продукти, тисячі подарунків на великі свята, проводило різні заходи для збору коштів, надавало допомогу пораненим військовим, утримувало два лазарети. Отже, Православна церква відіграла надзвичайно важливу роль у мобілізації суспільства на підтримку війська та в організації широкої благодійної діяльності на українських землях.

Подяка. Автори висловлюють подяку працівникам Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за допомогу при формуванні джерельної бази дослідження та членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримували фінансової підтримки для дослідження та публікації статті.

Джерела та література:

- Alyoshyna, O.** (2022). Charitable Activity of the Orthodox Fraternities of Right-Bank Ukraine in the Second Half of the XIXth Century. *Східноєвропейський історичний вісник*, 24, 57–64. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.24.264731>.
- Берестень, Ю. В. & Мороз, В. І.** (2019). Благодійницька діяльність православного духовенства Катеринославської єпархії на початку Першої світової війни (1914–1915 рр.). *Проблеми політичної історії України*, 14, 117–138. DOI: <https://doi.org/10.33287/11911>.
- КЕВ** – Киевские епархиальные ведомости.
- Кудінов, Д.** (2024). Добродійний рух у Сумах у 1914–1918 рр. *Український історичний журнал*, 4 (577), 72–83. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.072>.
- Сергієнко, В.** (2012). Благодійність православних церковних братств Лівобережної України (1864–1917). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 113, 48–51.
- Степаненко, Г. В.** (2004). Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.). *Український історичний журнал*, 5, 45–65.
- Степаненко, Г. В.** (2014а). Державна служба і пастирське служіння православного духовництва міст Правобережної України в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, 23, 247–254.
- Степаненко, Г. В.** (2014б). Соціальне служіння православного духовенства українських єпархій. *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна* : у 2 кн. Книга 1. Історичні нариси. Київ, 562–572.
- Tatsienko, V., & Tatsienko, N.** (2024). The Ioanykiivskyi almshouse in Bohuslav (based on sources by the «Kyiv diocesan news»). *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 48, 36-48. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-36-48>
- Shcherbaniuk, P.** (2025). Non-governmental organizations helping war victims in the territory of the Volyn province: creation and activity (1914–1916). *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 51, 33-40. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-51-33-40>

References:

- Alyoshyna, O.** (2022). Charitable Activity of the Orthodox Fraternities of Right-Bank Ukraine in the Second Half of the XIXth Century. *Skhidnoieuropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 24, 57–64. [in English]. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.24.264731>.
- Beresten, Yu. V. & Moroz, V. I.** (2019). Charitable activities of the Orthodox clergy of the Katerynoslav diocese at the beginning of the First World War (1914-1915). *Problemy politychnoi istorii Ukrainy – Problems of Political History of Ukraine*, 14, 117–138. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33287/11911>.
- КЕВ** – Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kyiv diocesan news [in Russian].
- Kudinov, D.** (2024). The charity action in Sumy in 1914–1918. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4 (577), 72–83. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.072>.
- Serhiienko, V.** (2012). Charitable activities of Orthodox church brotherhoods in Left-Bank Ukraine (1864–1917). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, 113, 48–51. [in Ukrainian].
- Shcherbaniuk, P.** (2025). Non-governmental organizations helping war victims in the territory of the Volyn province: creation and activity (1914–1916). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific*

-
Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History, 51, 33-40. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-51-33-40>
- Stepanenko, H. V.** (2004). The Orthodox parish clergy in the Ukrainian lands of the Russian Empire during the First World War (1914 – February 1917). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 45–65. [in Ukrainian].
- Stepanenko, H. V.** (2014a). Public service and pastoral service of city orthodox clergy of Right-Bank Ukraine during the First World War. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine in the 19th – early 20th centuries*, 23, 247–254. [in Ukrainian].
- Stepanenko, H. V.** (2014b). Social service of the Orthodox clergy of Ukrainian dioceses. *Velyka viina 1914-1918 rr. i Ukraina : u 2 kn. Knyha 1. Istorychni narysy. – The Great War of 1914-1918 and Ukraine: in 2 books. Book 1. Historical essays*. Kyiv, 562–572. [in Ukrainian].
- Tatsiienko, V., & Tatsiienko, N.** (2024). The Ioanykiivskyi almshouse in Bohuslav (based on sources by the «Kyiv diocesan news»). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 48, 36-48. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-36-48>

Надійшла до редакції / Received: 29.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 10.04.2026